

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

33

In dit nummer oa

Verslag van een archeologisch experiment in Swifterbant

De ontdekking van Doggerland

Twee onthoofden in het Droevendal te Leeuwarden

Film, fotografie, feit en fictie in Zuid-Italië

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie en geassocieerde onderzoekers inzicht in recent of lopend onderzoek.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Henny Groenendijk, Hans Huisman, Lidewijde de Jong, Johan Nicolay, Bert Nijboer, Hans Peeters, Yftinus van Popta, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Hannie Steegstra, Sofia Voutsaki & Sarah Willemsen.

Redactie-coördinatie: Flip Kramer & Nina Schreuder

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzan Needs

Foto omslag: De reconstructie van de hut van Kampen (foto Riemke Scharff).
Zie artikel Stoop & Verbeek.

Website: ugp.rug.nl/Paleo-aktueel

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

Tel.: 050 363 6712

gia@rug.nl

© GIA.

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

Paleo-aktueel 33

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology

Groningen, 2023

Inhoud

VOORWOORD	
Sofia Voutsaki	VII
DE ONTDEKKING VAN DOGGERLAND: DE WETENSCHAPPELIJKE WAARDE VAN STRANDVONDSTEN	
Hans Peeters	1
DE MESOLITHISCHE STRUCTUUR VAN KAMPEN: WOONHUT, WINDSCHEM OF LUCHTKASTEEL?	
Dion Stoop & Carlijn Verbeek	9
EEN <i>SHELL MIDDEN</i> IN SWIFTERKAMP? VERSLAG VAN EEN ARCHEOLOGISCH EXPERIMENT	
Jos Kleijne, Hester Kamstra & Steven van Ens	19
MAATSCHAPPELIJKE DOELGROEPEN EN ACTIVITEITEN VAN HET PROJECT DE START VAN VEETEELT IN NEDERLAND	
Daan Raemaekers & Marie-France van Oorsouw	25
DE ROL VAN NIET-VOLWASSENEN IN OOSTERDALFSEN GEDURENDE DE TRECHTERBEKER- EN ENKELGRAFPERIODE	
Nina Schreuder	29
MAAK EEN VUIST ALS JE GEEN HAND HEBT. INCLUSIVITEIT IN (PRE)HISTORISCHE JEUGDROMANS	
Karla de Roest	39
SURVEYEN IN DE AS: EEN UNIEKE VELDVERKENNING OP TIMPONE DELLE FAVE	
Francesca Ippolito & Marcello de Vos	49
TOEVALSVONDST: EEN MENSELIJKE KIES OP EEN AKKER BIJ NOORDHORN, GEM. WESTERKWARTIER (GR.)	
Alexander Nicolai, Anna C. Moles & Michael W. Dee	57
‘MET DEN SWAERDE GEEEXECUTEERT ENDE VAN LEVENE TEN DODE GEBRACHT’ TWEË ONTHOOFDEN IN HET DROEVENDAL TE LEEUWARDEN	
Miranda de Wit & Marlies van Kruining	65

WAT IS ER GEBEURD? EEN INTERPRETATIE VAN DE SCHEEPSRAMP VAN DE 18E-EEUWSE KOOPVAARDER QUEEN ANNE	
Yftinus van Popta.....	71
FILM, FOTOGRAFIE, FEIT EN FICTIE IN HET POLLINO-GEBERGTE (ZUID-ITALIË)	
Peter Attema, Wieke de Neef & Antonio Larocca.....	81

Voorwoord

Dit nummer van Paleo-aktueel heeft lang op zich laten wachten, omdat het redactionele proces helaas veel onvoorziene vertragingen heeft opgelopen. Ik wil daarom beginnen met het bedanken van degenen die hard hebben gewerkt tijdens de laatste fasen: Nina Schreuder die de inspanningen heeft gecoördineerd, Hannie Steegstra die het hele manuscript zorgvuldig heeft nagekeken en Siebe Boersma die in eerste instantie verantwoordelijk was voor de lay-out en de illustraties, maar er gaandeweg nog taken bij heeft genomen. Zonder deze samenwerking zou u de Paleo-aktueel nu niet in handen hebben gehad...

Samenwerking is inderdaad een terugkerend thema in dit nummer: sommige artikelen presenteren de resultaten van een groot samenwerkingsproject met meerdere partners. Andere papers presenteren samenwerkingsverbanden tussen verschillende disciplines en specialisaties (archeologie, geschiedenis, koolstofradiostaalanalyse, bodemmicromorfologie, osteoarcheologie - om er maar een paar te noemen), of tussen archeologen en erfgoed specialisten. Andere papers zijn het resultaat van samenwerkingsverbanden van een andere aard, tussen onze studenten, promovendi, postdocs en stafleden. Als archeoloog, *you do not walk alone*.

Archeologie is aan het veranderen; het feit dat archeologisch onderzoek gebaseerd is op samenwerking is een teken van innovatie en vitaliteit van het vakgebied. Samenwerking zal in de toekomst nog noodzakelijker worden; we zijn ons allemaal bewust van het veranderende politieke en financiële klimaat in Nederland dat een grote impact zal hebben op het hoger onderwijs en onderzoek. Daarom zal samenwerking binnen en buiten het GIA, met onderzoeks- en maatschappelijke partners - of dat nu erfgoed specialisten of commerciële bedrijven zijn - de komende jaren steeds belangrijker worden. Paleo-aktueel speelt een belangrijke rol in dit proces, omdat het ons onderzoek promoot en een open uitnodiging is voor iedereen die geïnteresseerd is in archeologisch onderzoek om samen te werken of een bijdrage te leveren.

Sofia Voutsaki,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

De rol van niet-volwassenen in Oosterdalfsen gedurende de trechterbeker- en enkelgrafperiode

Nina Schreuder¹

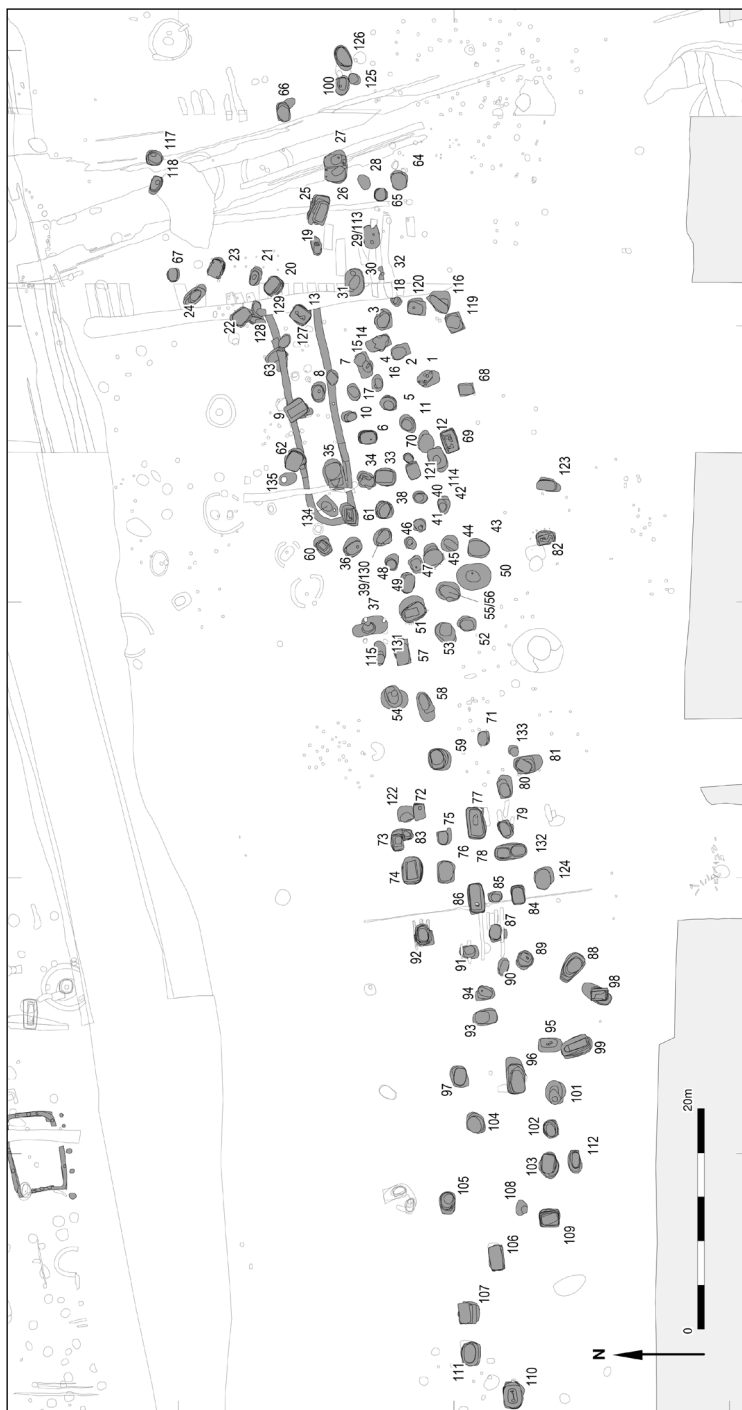
In het vierde millennium v. Chr. wordt Noord-, Oost- en Midden-Nederland bewoond door de mensen van de trechterbekercultuur. Deze cultuurgroep is vernoemd naar het aardewerk dat zij produceerden. De mensen van de trechterbekercultuur in Nederland behoorden tot de trechterbeker West-groep. Kenmerkend voor deze groep zijn de collectieve begravingen in hunebedden. Naast de bekende begravingen in hunebedden werden

mensen van de trechterbekercultuur ook begraven in vlakgraven. Een monumentale begraving in een hunebed was dus niet de standaard in de trechterbekerperiode. Dit blijkt eveneens uit het grafveld in Oosterdalfsen, Overijssel, dat een belangrijk element van het onderzoek in dit artikel zal zijn (fig. 1) (Van der Velde *et al.* 2022: 327). De variatie in begravingspatronen roept vragen op over hoe de mensen van de trechterbekercultuur met

Fig. 1. De opgraving in Dalfsen, Overijssel (Van der Velde *et al.* 2022: fig. 3.13).

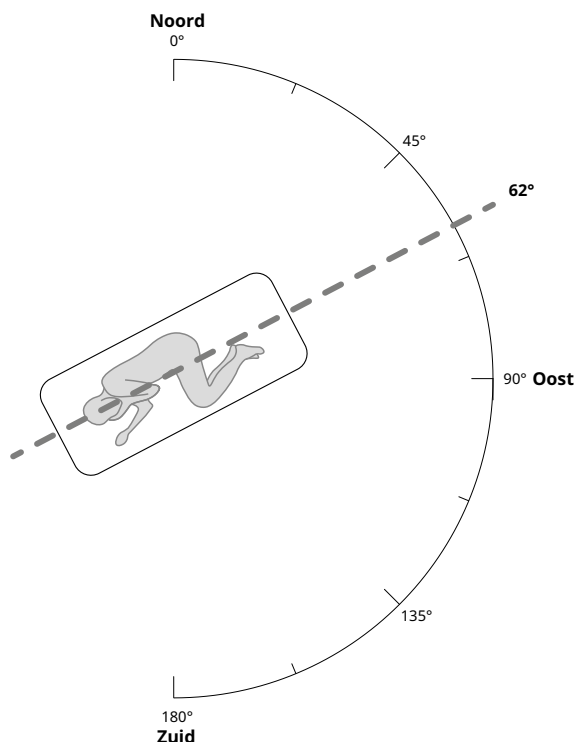
Fig. 2. Overzichtskaart van het trechterbekergrafveld in Oosterdalsen (Van der Velde et al. 2022: fig. 3,10).

hun doden om gingen en welke doden op welke locaties werden begraven. Bij de aanvang van het derde millennium is er een nieuwe cultuurtraditie aanwezig in Midden en Noordwest-Europa genaamd de enkelgrafcultuur (Wentink 2020: 31). Er vonden grote veranderingen plaats in de culturele gebruiken en in de bestaans economie. Naast een verandering in de sociale organisatie van de gemeenschappen (Beckerman 2015: 21), ontstonden er ook andere tradities in de grafrituelen. In de trechterbekerperiode werd een deel van de doden begraven in hunebedden, maar met de komst van de enkelgrafcultuur kwam hier een nieuw grafgebruik bij. Individuele inhumaties werden bedekt door grafheuvels. Deze enkele graven bevatten standaard grafinventaris dat bestaat uit wapens zoals bijlen, maar ook uit touwbekers, werktuigen en ornamenten (Beckerman 2015: 23).

Er is een groot debat over de overgang van de trechterbeker-cultuur naar de enkelgrafcultuur. Het huidige debat spitst zich toe op de vraag of de enkelgrafcultuur zich verspreid heeft via migratie of acculturatie. De eerdere consensus was dat er een graduele overgang had plaatsgevonden tussen de trechterbeker- en enkelgrafcultuur (Wentink 2020: 32). Zo is er lokale continuïteit zichtbaar in de materiële cultuur (Beckerman 2015: 21). Echter, nieuwe

Fig. 3. Illustratie die weergeeft hoe de oriëntatie van de grafkuilen is gemeten (Wentink 2020: fig. 7.5; Bourgeois & Kroon 2017: fig. 5).

onderzoeken naar ancient DNA, isotopen en linguïstiek zorgen ervoor dat de hypothesen over deze periode nu ter discussie staan (zie Kristiansen *et al.* 2017). Rond 3000 v. Chr. is er in Europa bijvoorbeeld een influx van genetisch materiaal uit de Pontische en Kaspische steppegebieden zichtbaar. Deze betreft zich volgens onderzoekers op de mensen van de Jamna-cultuur, die tevens de proto-Indo-Europese taal met zich meebrachten. Dit is de voorouder van vele huidige Europese talen. Kortom, de lokale continuïteit contrasteert met grootschalige migraties.

Om een bijdrage te kunnen leveren aan dit complexe debat, analyseert dit artikel een specifiek onderdeel van de samenlevingen van de trechterbeker- en enkelgrafcultuur: de niet-volwassenen. Het onderzoek naar niet-volwassenen is gebaseerd op de data uit het grafbestel. Dit zal worden gedaan door gebruik te maken van een dataset van het trechterbekergrafveld in

Oosterdalfsen van Van der Velde *et al.* (2022) (fig. 2) en een dataset met enkelgrafbegravingen in Nederland aan de hand van de database van Wentink (2020). Verschillen of overeenkomsten tussen beide datasets kunnen bijdragen aan de kennis over de continuïteit of discontinuïteit van grafgebruiken en de inrichting van gemeenschappen in beide perioden. De graforiëntatie (fig. 3), grafvorm en de grafgiften van de begravingen in beide datasets zijn geanalyseerd. Hierbij is onderzocht of er onderscheid zichtbaar is tussen niet-volwassenen en volwassenen in het grafbestel wat betreft de gekozen variabelen, en ook hoe onderscheid of de afwezigheid daarvan verklaard kan worden. Eerst is het echter belangrijk om te begrijpen wat de term niet-volwassene inhoudt.

Volwassen, of toch niet?

De keuze voor de term niet-volwassene in plaats van de term kind, is een bewuste keuze. De meeste mensen die zijn opgegroeid in de hedendaagse westerse maatschappij hebben zelf een kindertijd ervaren. Daardoor denken we al snel dat het hebben van een kindertijd een onderdeel is van elk mensenleven. Dit beeld klopt echter niet. De levensfasen die een mens doormaakt zijn namelijk cultureel bepaald en ze zullen daardoor sterk variëren per gemeenschap en door de tijd heen (Baxter 2008: 163). Hierbij hoeft de biologische volwassenheid, dus wanneer het lichaam volgroeid is, niet direct gekoppeld te zijn aan wanneer iemand binnen een cultuur als volwassen wordt beschouwd. Er zit dus een scheiding tussen biologische en culturele volwassenheid.

Het onderzoeken van niet-volwassenen is van belang omdat deze groep een demografisch significante omvang heeft binnen alle samenlevingen (Baxter 2008: 160). Etnografisch onderzoek toont aan dat moderne jager-verzamelaar gemeenschappen voor 30 tot 50% uit niet-volwassenen bestaan (Reckin *et al.* 2020: 33). Binnen de archeologie worden niet-volwassenen soms onterecht beschouwd als passieve individuen die geen impact kunnen hebben op de gemeenschap

(Halcrow & Tayles 2008: 200). Zij worden hierbij vooral gezien als individuen die hoofdzakelijk in de voorbereidingsfase voor volwassenheid zitten. Dit wordt ontkracht door etnografische studies, die stellen dat niet-volwassenen al actief mee kunnen draaien in de economie door middel van voedselvergarig (Halcrow & Tayles 2008: 201). Kortom, er zal nooit een volledig beeld van het verleden geschetst kunnen worden als deze groep buiten beschouwing blijft in de archeologie. Niet-volwassenen zijn de toekomst van elke gemeenschap. De culturele gebruiken en vaardigheden die zij meekrijgen als ze opgroeien, zullen zij immers overdragen aan nieuwe generaties (Baxter 2006: 2). Het analyseren van de rol van niet-volwassenen in een samenleving leert ons dus niet alleen veel over die specifieke groep, maar ook over hoe de samenleving in bredere zin functioneerde. De rol van niet-volwassenen in een gemeenschap en hun invloed moet daarom zeker niet onderschat worden in de archeologie.

Op welke manier kunnen we vervolgens naar niet-volwassenen kijken als archeologen? Over het algemeen zijn er drie verschillende mogelijkheden om de term niet-volwassene in te kaderen. Op basis van de chronologische leeftijd, de biologische leeftijd en de sociale leeftijd binnen een cultureel bepaalde categorie (Halcrow & Tayles 2008). De chronologische leeftijd, ook wel de kalenderleeftijd genoemd, heeft betrekking op hoeveel jaren en dagen oud iemand is. Een voorbeeld van het indelen op basis van chronologische leeftijd is dat een individu vanaf achttien jaar als volwassen beschouwd wordt. Elke gemeenschap zal zijn eigen regels hebben over de grenzen van deze leeftijdsfase, maar het overnemen van moderne grenzen bemoeilijkt het identificeren van belangrijke leeftijdsfasen in het verleden (Rebay-Salisbury & Pany-Kucera 2020: 3). Dit is vooral omdat er voor deze leeftijdsfasen opvattingen zijn over hoe individuen zich gedragen binnen deze fasen. Het loslaten van de opvattingen waar je als onderzoeker mee opgegroeid bent kan lastig zijn als deze zelfde begrenzing wordt aangehouden

in archeologische onderzoek. Leeftijdsfasen en volwassen worden zijn namelijk afhankelijk van een tijdsperiode, het gender en het geslacht van het individu en de culturele normen en waarden van een gemeenschap.

Niet-volwassenen definiëren op basis van de biologische leeftijd relateert aan de leeftijd van een individu op basis van het gebit en het skelet. Deze zogenaamde biologische indeling is gebaseerd op de fusie en vorming van botten, en op het wisselen en doorkomen van nieuwe tanden en kiezen. De lengte van een individu als indicatie van de biologische leeftijd vormt de basis voor het herkennen van niet-volwassenen in dit onderzoek. Het zal per individu verschillen wanneer deze biologisch volledig volwassen is, want dit wordt beïnvloed door genetische en hormonale processen (Rebay-Salisbury & Pany-Kucera 2020: 3). Bij archeologische collecties van skeletmateriaal wordt vaak de biologische leeftijd aangegeven in plaats van de specifieke kalenderleeftijd omdat de kalenderleeftijd, zoals eerder vermeld, moeilijk te bepalen is voor oude resten. Hierbij wordt gebruik gemaakt van leeftijdsklassen van bijvoorbeeld neonaat van 0 tot 3 maanden, kindertijd van 0 tot 6 jaar en 8 tot 14 jaar, adolescentie van 15 tot 20 jaar, en volwassen van 21 tot 40 jaar, 41 tot 60 jaar en boven de 60 jaar (Rebay-Salisbury & Pany-Kucera 2020: 3).

Het moment waarop een lichaam biologisch gezien volwassen is, hoeft niet gekoppeld te zijn aan het moment waarop de gemeenschap iemand als cultureel volwassen gaat beschouwen. Binnen een bredere culture context kan niet-volwassenheid op veel verschillende manieren gedefinieerd worden. Denk bijvoorbeeld aan een eerste menstruatie of besnijdenis. In een gemeenschap gaan individuen altijd sociale relaties met elkaar aan en daaruit ontstaan rolverdelingen. Hierbij vindt er tevens een wisselwerking plaats tussen de niet-volwassenen en de mensen om hen heen. Dit kan gerelateerd zijn aan de verzorging van jonge individuen, maar ook aan de bijdrage die niet-volwassenen leveren aan de economische

productie en de organisatie van prehistorische maatschappijen (Halcrow & Tayles 2008: 201). Zelfs waar hun aanwezigheid nog niet bevestigd is, zullen niet-volwassenen invloed hebben gehad op de gemeenschap en het is belangrijk om daar een beter beeld van te krijgen.

Een vergelijking maken

Om te begrijpen of de rol van niet-volwassenen veranderde in de trechterbeker- en enkelgrafperiode zijn de graven uit het trechterbekergrafveld in Oosterdalfsen van Van der Velde *et al.* (2022) en een dataset met enkelgrafbegravingen in Nederland aan de hand van de database van Wentink (2020) geanalyseerd. Er is gekeken naar de aan- of afwezigheid van niet-volwassenen, en vervolgens is er een koppeling gemaakt met de graforientatie, grafvorm en de grafgiften. Het uitgangspunt in dit onderzoek is de aanname dat de lengte van een graf iets zegt over de lengte van het individu wat in een graf is begraven. Hierbij vormt de biologische leeftijd van een individu het uitgangspunt. Het is mogelijk dat een klein individu in een heel groot graf wordt begraven. Ook is het belangrijk om te beseffen dat er binnen deze afmetingen ook verschillende grafhoudingen mogelijk zijn in de graven, zoals gehurkte begravingen, wat tevens voor vertekeningen kan zorgen. Desondanks is er in dit onderzoek met deze aanname gewerkt. Met behulp van onderzoeken die de gemiddelde lengte van volwassenen in het neolithicum hebben bepaald (zie Niskanen *et al.* 2018; Macintosh *et al.* 2016), is er gekozen voor een lengte van 130 centimeter als grens tussen biologisch niet-volwassenen en biologisch volwassenen. Door bij beide groepen vervolgens te kijken naar de graforientatie, grafvorm en de grafgiften kan er bepaald worden of culturele volwassenheid of niet-volwassenheid bij de trechterbeker- en de enkelgrafcultuur in deze variabelen tot uiting komt. Als de sociale leeftijd van een individu, en daarmee de culturele volwassenheid, onderdeel is van de grafgebruiken

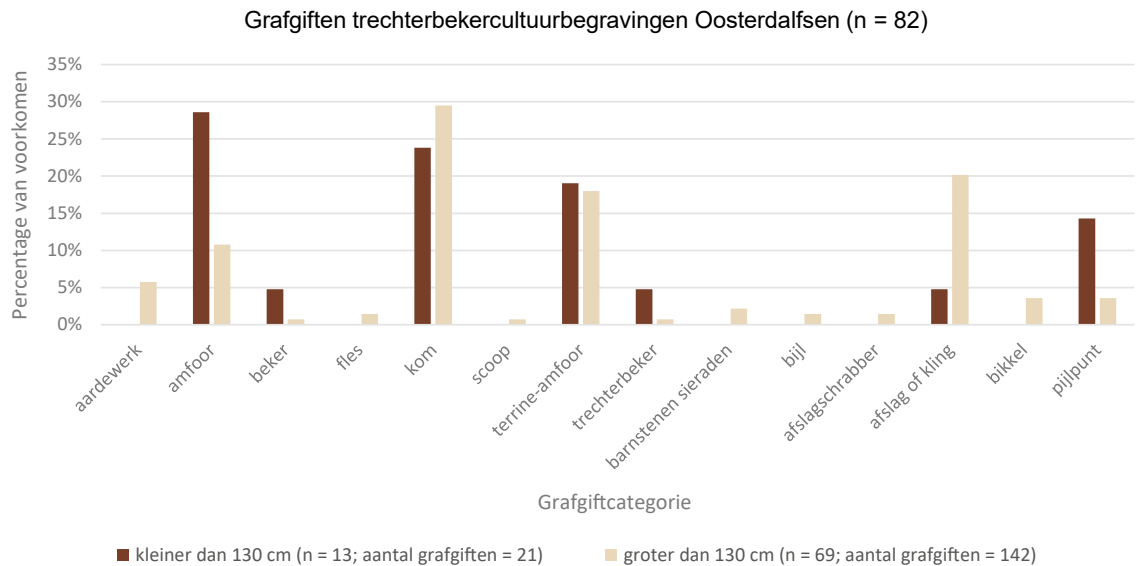
van de trechterbeker- en de enkelgrafcultuur zal dit blijken uit de onderzochte begravingen.

Het is ook mogelijk dat er geen duidelijke patronen uit de analyses komen. Dit kan op meerdere manieren verklaard worden. Het is namelijk mogelijk dat er geen sprake is van cultureel onderscheid tussen niet-volwassenen en volwassenen binnen deze cultuurgroepen. Het kan ook zijn dat de gebruiken van deze gemeenschappen nadruk legden op andere variabelen dan degenen die in dit onderzoek worden behandeld. Culturele niet-volwassenheid of volwassenheid hoeft niet tot uiting te komen in het grafritueel. Het kan zelfs zijn dat de overgangperiode tussen cultureel niet-volwassen en volwassen archeologisch gezien niet terug te vinden is. Dit onderzoek bevat echter aanwijzingen dat het verschil tussen cultureel niet-volwassen en volwassen wel degelijk tot uiting komt in de grafgebruiken van de trechterbeker- en enkelgrafcultuur.

De resultaten

Na het analyseren van 141 trechterbekergraven uit het grafveld in Oosterdalfsen en 111 enkelgrafbegravingen in Nederland bleek dat er 20 graven kleiner dan 130 centimeter in het trechterbekergrafveld aanwezig te zijn. Van de enkelgrafbegravingen waren er 4 kleiner dan 130 centimeter. Dat betekent dat 15% van de trechterbekerbegravingen en 6% van de enkelgrafbegravingen biologisch niet-volwassen zijn. Het verschil tussen beide percentages is op zichzelf al erg interessant. Geeft dit aan dat niet-volwassenen anders behandeld werden in het grafritueel van de mensen van de trechterbekercultuur vergeleken met de enkelgrafcultuur? Als de niet-volwassenen bijna niet door archeologen zijn aangetroffen, op wat voor manier werden zij dan behandeld na de dood en wat zegt dat over hun rol in een gemeenschap? Bij analyses van graven is het belangrijk om te beseffen dat graven geen directe weerspiegeling hoeven te zijn van het begraven individu, maar dat ze ook iets zeggen over de normen en waarden van een gemeenschap. De objecten die

Fig. 4. Percentages aanwezige trechterbekercultuur grafgraven gegroepeerd in biologisch niet-volwassenen (kleiner dan 130 cm) en biologisch volwassenen (groter dan 130 cm) (naar database H.M. van der Velde et al. 2022).

een individu meekrijgt in het graf kunnen bijvoorbeeld een standaard-set zijn afhankelijk van het gender of de leeftijd van het individu, in plaats van objecten die daadwerkelijk eigendom waren van diegene. In het grafbestel kan een samenleving tevens erg egalitair lijken, terwijl dit niet zo was in het dagelijks leven. Daarom moeten we altijd rekening houden met een vertaalslag tussen grafgebruiken die archeologen aantreffen en de daadwerkelijke samenlevingen van vroeger. De doden begraven zichzelf namelijk niet, dat doen de nabestaanden (Parker Pearson 1993: 203).

Als we vervolgens graforiëntatie, grafvorm en grafgraven koppelen aan de gegevens over de graflegging voor beide datasets, dan ontstaan er opvallende patronen. Allereerst is er binnen de trechterbekercultuur dataset geen onderscheid zichtbaar tussen volwassenen en niet-volwassenen op basis van de graforiëntaties. Wel lijkt er een zekere mate van onderscheid zichtbaar in de grafvorm, waarbij niet-volwassenen vaker in ovale graven worden begraven. Wanneer we deze twee bevindingen willen vergelijken met de enkelgrafcultuur dataset, ontstaat er echter een probleem. Er zijn namelijk maar twee

enkelgrafbegravingen van niet-volwassenen kleiner dan 130 centimeter met gegevens over zowel de graforiëntatie als de grafvorm. Het is niet mogelijk om op basis van twee begravingen een conclusie te trekken over welke patronen er zichtbaar zijn voor deze variabelen. Wel roept het, net als bij de percentages van niet-volwassenen enkelgrafbegravingen, de vraag op waarom de niet-volwassenen uit de enkelgrafcultuur lijken te missen in het grafbestel. Het is onduidelijk of dit komt door de manier van opgraven, of doordat niet-volwassenen in de enkelgrafcultuur werden begraven volgens een ander grafgebruik. Dit laatste zou een eerste suggestie kunnen zijn voor discontinuïteit tussen beide periodes.

De grafgraven in de trechterbeker- en enkelgrafbegravingen vertonen echter wel potentieel interessante patronen wat betreft het overkoepelende verhaal over de transitie van de trechterbeker naar de enkelgrafcultuur. De trechterbeker dataset betreft 13 graven van biologisch niet-volwassenen met in totaal 21 grafgraven, en 69 graven van biologisch volwassenen met in totaal 142 grafgraven. De verdeling van de verschillende grafgriftcategorien is weergegeven in figuur 4. Grafgraven

Fig. 5. Boven: Vlakfoto van graf 64 te Oosterdalfsen. Onder: Drie transversaalspitsen en een afslag afkomstig uit graf 64 te Oosterdalfsen. (figuren naar Van der Velde et al. 2022, appendix 1, 179).

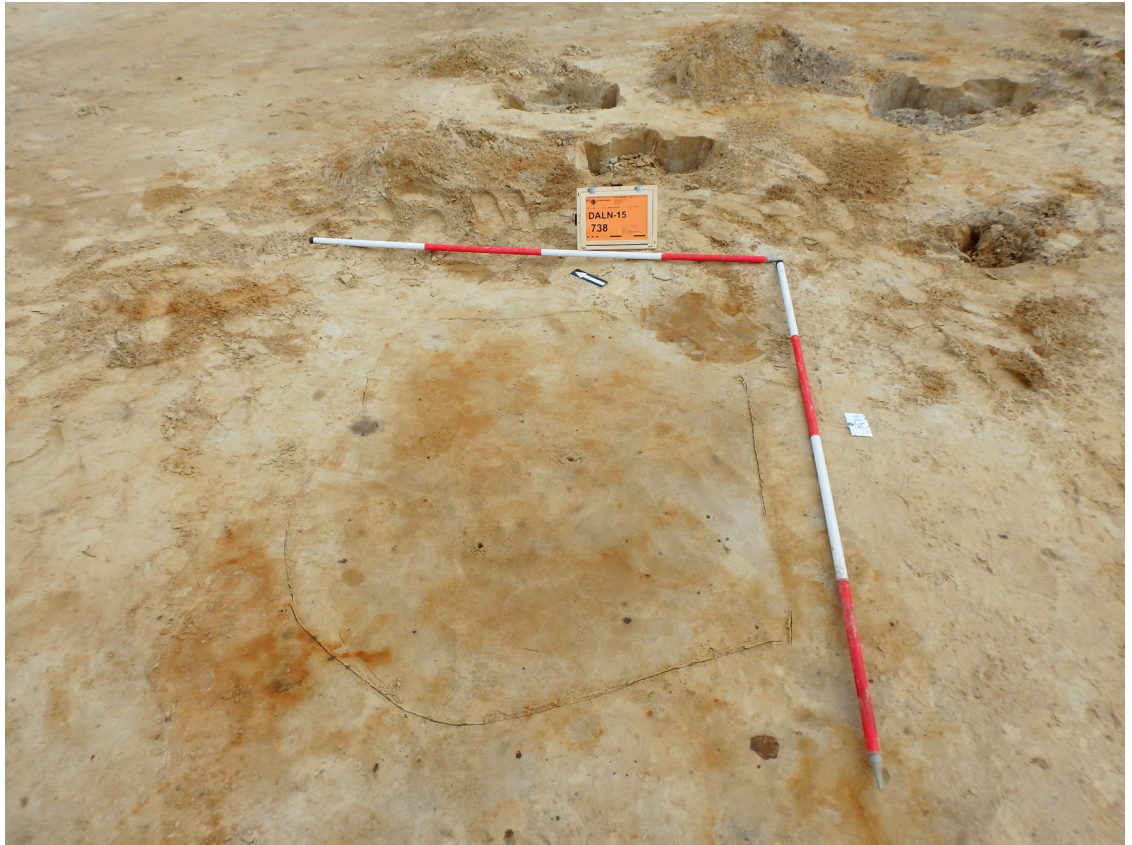
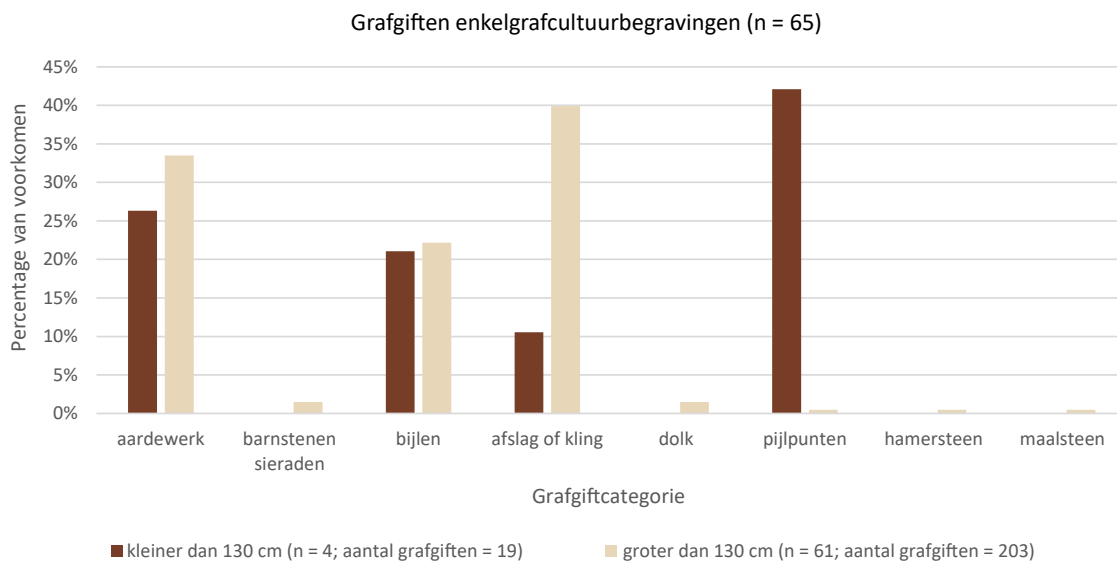

Fig. 6. Percentages aanwezige enkelgrafcultuur grafgraven gegroepeerd in biologisch niet-volwassenen (kleiner dan 130 cm) en biologisch volwassenen (groter dan 130 cm) (naar database K. Wentink 2020).

zoals de kommen en de terrine-amforen worden evenveel meegegeven aan zowel niet-volwassenen als aan volwassenen. Aanzienlijke verschillen zijn zichtbaar bij de amforen, pijlpunten en de afslag of kling. Er is een overtuigende voorkeur aanwezig om amforen en pijlpunten mee te geven aan niet-volwassenen (fig. 5). Het tegenovergestelde proces vindt plaats bij de grafgraven categorie afslag of kling, die vooral voorkomen in graven van volwassenen. Er is dus sprake van een scheiding tussen de niet-volwassenen en volwassenen op basis van grafgraven.

Binnen de grafgraven in de enkelgrafbevestigingen in figuur 6 zijn eveneens patronen zichtbaar. Bij zowel het aardewerk als de bijlen lijkt er een gelijkmatige verdeling van de grafgraven in de niet-volwassenen en de volwassenen graven. Wanneer er wordt gekeken naar de categorieën afslag of kling en pijlpunten zijn er voorkeuren zichtbaar. De afslagen of klingen komen vaker voor in volwassenen graven en pijlpunten komen zelfs aanzienlijk vaker voor in niet-volwassenen graven dan in volwassenen graven. Het verschil tussen de pijlpunten bij de niet-volwassenen en volwassenen is vooral erg opvallend. Er lijkt hier

een scheiding tussen beide groepen zichtbaar. Van de 203 grafgraven die zijn aangetroffen in volwassenen graven is er namelijk maar één pijlpunt aanwezig, wat overtuigend bewijs is dat er geen voorkeur was voor plaatsen van pijlpunten in graven van volwassenen. Alle acht pijlpunten die bij de niet-volwassenen uit de enkelgraf dataset behoren, komen uit één bevestiging waarin in totaal acht pijlpunten zijn aangetroffen. Het is dus niet zo dat alle enkelgrafbevestigingen van biologisch niet-volwassenen pijlpunten bevatten. De pijlpunten in deze specifieke enkelgrafbevestiging lijken zowel op trechterbeker- als enkelgrafcultuur pijlpunten (Van Gijn 2010: 144). Uit de analyses van Van Gijn (2010) blijkt dat het gaat om vier trechterbekercultuur transversaalspitsen en om vier typische enkelgrafcultuur pijlpunten. Als voor de dataset van Oosterdalsen gesteld wordt dat culturele niet-volwassenheid gepaard gaat met pijlpunten in het graf, dan kan deze enkelgrafbevestiging een cultureel niet-volwassen individu betreffen waarbij de normen en waarden van zowel de trechterbeker- als de enkelgrafcultuur samenkomen. Vanwege de combinatie van grafgraven uit beide periodes is dit graf dus een aanwijzing voor

Tabel 1. Overzicht van de belangrijkste bevindingen uit de analyses van de grafgiften uit de trechterbekercultuur en enkelgrafcultuur datasets.

	Grafgiften trechterbekercultuur	Grafgiften enkelgrafcultuur
Beide groepen	Kom en terrine-amfoor	Aardewerk en bijlen
Biologische niet-volwassenen	Amforen en pijlpunten	Pijlpunten
Biologische volwassenen	Afslag of kling	Afslag of kling

culturele continuïteit tussen de trechterbeker- en enkelgraf datasets uit dit onderzoek.

Interpretaties

Wanneer de grafgift voorkeuren vervolgens worden vergeleken (zie tabel 1) zijn bij beide cultuurgroepen categorieën zichtbaar die zowel aan niet-volwassenen als aan volwassenen worden meegegeven. Hoewel deze grafgiften verschillen voor beide datasets, geeft dit aan dat bij bepaalde grafgift-categorieën het onderscheid tussen niet-volwassenen en volwassenen afwezig is. Dit duidt op een mate van standaardisatie van het grafritueel, omdat deze grafgiften evenredig voorkomen in alle graven. Er zijn ook grafgift-categorieën die niet in alle graven worden aangetroffen. Het is hierbij opvallend hoe duidelijk de scheiding tussen niet-volwassenen en volwassenen zichtbaar is in het meegeven van pijlpunten aan niet-volwassenen, of afslagen en klingen aan volwassenen. Dit patroon lijkt zichtbaar te zijn in beide datasets.

Hoe zijn deze bevindingen te interpreteren als we het hebben over de overgang tussen de trechterbeker- en enkelgrafperiode? In zowel de trechterbeker- als de enkelgraf dataset maken biologisch niet-volwassenen deel uit van het grafbestel. De aanwezigheid van begravingen van niet-volwassenen in beide datasets kan daarom gezien worden als een eerste aanwijzing voor continuïteit tussen beide groepen, al worden er wel aanzienlijk minder niet-volwassen enkelgrafbegravingen aangetroffen. Dit suggereert tevens dat er mogelijk een ander grafritueel was voor niet-volwassenen in de enkelgrafcultuur. Verder zijn niet-volwassenen in de trechterbeker- en enkelgrafbegravingen op basis van de grafgiften te onderscheiden van volwassenen. Het feit dat

deze scheiding van culturele niet-volwassenheid binnen beide grafrituelen tot uiting lijkt te komen in de grafgiften, is een interessante overeenkomst tussen beide culturen. In de trechterbeker dataset worden graven van cultureel niet-volwassenen duidelijk gekenmerkt door de aanwezigheid van pijlpunten. Bij de enkelgrafbegravingen kunnen de pijlpunten niet worden gezien als een eenduidige indicator van culturele niet-volwassenheid, maar het is wel opvallend dat één niet-volwassen graf erg veel pijlpunten bevat.

Gezien de overeenkomst tussen deze enkelgrafbegraving en de voorkeur voor pijlpunten in trechterbekerbegravingen, is het denkbaar dat de rol van cultureel niet-volwassenen in de enkelgrafcultuur overlapt met de rol van de cultureel niet-volwassenen in de trechterbekercultuur. Omdat het om één graf gaat is dit echter lastig te zeggen. Uit dit onderzoek komt geen eenduidig bewijs is voor culturele continuïteit of discontinuïteit tussen de trechterbeker- en enkelgraf datasets. Wel bevatten deze datasets een eerste heldere aanwijzing voor continuïteit wat betreft de rol van niet-volwassenen in de trechterbeker- en enkelgrafcultuur in Nederland. Gelijkenissen tussen het trechterbeker- en enkelgraf grafbestel geven aan dat er op regionale schaal in dit deel van Europa weinig nieuwe culturele invloeden zichtbaar zijn in de overgangperiode van de trechterbeker- naar de enkelgrafcultuur als gevolg van migraties. Een mate van culturele continuïteit in deze regio en tijdsperiode sluit aan bij de acculturatie hypothese. Toekomstige vervolgstudies die ancient DNA en het grafbestel van de trechterbeker- en enkelgrafcultuur combineren op grotere schaal, zullen verdere duiding geven aan deze overgangperiode.

Noten

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, nina.schreuder@rug.nl.

The role of non-adults at Oosterdalfsen during the Funnelbeaker and Single Grave periods

Within prehistoric archaeology in northwestern Europe there is an ongoing debate about the transition from the Funnelbeaker to the Single Grave culture. The accepted hypothesis, of a gradual transition, is now being called into question by studies that suggest new migrations into Europe. Can burials tell us more about this transition? To answer this question, Funnelbeaker culture burials and Single Grave culture burials from Oosterdalfsen (province of Overijssel, the Netherlands) were examined. The focus was on distinguishing between non-adults and adults based on grave orientation, grave shape and grave goods. The results show that non-adults of the Funnelbeaker culture were often buried with arrowheads. One non-adult Single Grave culture inhumation also contained arrowheads. This may indicate that the roles of non-adults overlapped between these two cultures, supporting a gradual transition from the Funnelbeaker to the Single Grave culture.

Literatuur

- Baxter, J.E., 2008. The archaeology of childhood. *Annual Review of Anthropology* 37, 159-175.
- Beckerman, S.M., 2015. *Corded ware coastal communities: using ceramic analysis to reconstruct Third Millennium BC societies in the Netherlands*. Leiden, Sidestone Press.
- Bourgeois, Q. & E. Kroon, 2017. The impact of male burials on the construction of Corded Ware identity: Reconstructing networks of information in the 3rd millennium BC. *Plos One* 12(10), e0185971.
- Halcrow, S.E. & N. Tayles, 2008. The bioarchaeological investigation of childhood and social age: problems and prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory* 15(2), 190-215.
- Kristiansen, K., M.E. Allentoft, K.M. Frei, R. Iversen, N.N. Johannsen, G. Kroonen, L. Pospieszny, T.D. Price, S. Rasmussen, K.-G. Sjögren, M. Sikora & E. Willerslev, 2017. Re-theorising mobility and the formation of culture and language among the Corded Ware Culture in Europe. *Antiquity* 91(356), 334-347.
- Rebay-Salisbury, K. & D. Pany-Kucera, 2020. *Ages and abilities: the stages of childhood and their social recognition in prehistoric Europe and beyond*. Oxford, Archaeopress Publishing.
- Van Gijn, A., 2010. *Flint in focus: lithic biographies in the Neolithic and Bronze Age*. Leiden, Sidestone Press.
- Velde, H.M. van der, N. Bouma & D.C.M. Raemaekers, 2022. *Making a Neolithic non-megalithic monument. A TRB burial ground at Dalfsen (the Netherlands), c. 3000-2750 cal. BC*. Leiden, Sidestone Press.
- Wentink, K., 2020. *Stereotype. The role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practices*. Leiden, Sidestone Press.

Digitale bronnen

- Wentink, K., 2020. *Stereotype. The role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practices* (database). DANS Data Station Archaeology (<https://doi.org/10.17026/dans-227-jtbt>).